

UDK: 378.147:37.015.3

Nazokat QANOATOVA,

Mustaqil izlanuvchi, Andijon davlat pedagogika instituti, Andijon, O'zbekiston

E-mail: nazokatatm@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9393-0690>

PhD Sh.Numonjonov taqrizi asosida

KOGNITIV MOTIVATSION YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNI MUSTAQIL TA'LIM OLISHINI TA'MINLASH

Аннотация

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarni mustaqil ta'lim olishga yo'naltirishda kognitiv motivatsion yondashuvning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – talabalar mustaqil ta'limini samarali tashkil etishda motivatsiya va kognitiv jarayonlarning o'zaro bog'liqligini aniqlash hamda ta'lim jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot davomida pedagogik kuzatuv, so'rovnoma, tahlil va eksperiment metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, kognitiv motivatsion yondashuv asosida tashkil etilgan mustaqil ta'lim talabalarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularning o'z-o'zini boshqarish, tahlil qilish va muammoni hal qilish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: kognitiv yondashuv, motivatsiya, mustaqil ta'lim, talaba faolligi, pedagogik texnologiya, ta'lim samaradorligi.

КОГНИТИВНО-МОТИВАЦИОННЫЙ ПОДХОД В ОБЕСПЕЧЕНИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты когнитивно-мотивационного подхода к организации самостоятельного обучения студентов в высших учебных заведениях. Основная цель исследования заключается в выявлении взаимосвязи между мотивацией и когнитивными процессами для эффективного обеспечения самостоятельного обучения, а также в разработке методических рекомендаций для применения в образовательном процессе. В ходе исследования использовались методы педагогического наблюдения, опроса, анализа и эксперимента. Результаты показали, что самостоятельное обучение, организованное на основе когнитивно-мотивационного подхода, повышает интерес студентов к учебной деятельности, развивает их навыки самоуправления, анализа и решения проблем.

Ключевые слова: когнитивный подход, мотивация, самостоятельное обучение, активность студентов, педагогические технологии, эффективность обучения.

COGNITIVE-MOTIVATIONAL APPROACH TO ENSURING STUDENTS' INDEPENDENT LEARNING

Annotation

This article analyzes the theoretical and practical aspects of the cognitive-motivational approach to guiding students' independent learning in higher education institutions. The main aim of the study is to identify the relationship between motivation and cognitive processes for effectively organizing independent learning, as well as to develop methodological recommendations for use in the educational process. The study employed pedagogical observation, surveys, analysis, and experimental methods. The results indicate that independent learning based on the cognitive-motivational approach increases students' interest in learning, enhances their self-regulation, analytical thinking, and problem-solving skills.

Keywords: cognitive approach, motivation, independent learning, student engagement, pedagogical technology, learning effectiveness.

Kirish. Hozirgi global axborotlashgan jamiyat sharoitida oliy ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – mustaqil fikrlay oladigan, bilimni mustaqil egallay oladigan va o'z bilimlarini amaliyotda qo'llay oladigan mutaxassislarini tayyorlashdir. Zamonaviy ta'lim konsepsiyalarida talabani o'quv jarayonidagi faolligi, mustaqil bilim olish qobiliyati va motivatsiyasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Oliy ta'lim tizimida talabalarni mustaqil ta'limga jalb qilish ko'pincha murakkab pedagogik muammo sifatida qaraladi. Chunki ko'plab talabalar o'qituvchi tomonidan berilgan tayyor bilimlarni qabul qilishga odatlangan bo'lib, mustaqil o'rganish jarayonida qiyinchiliklarga duch keladi. Shu sababli ta'lim jarayonida kognitiv jarayonlarni faollashtiruvchi va ichki motivatsiyani rivojlantiruvchi yondashuvlardan foydalanish muhim hisoblanadi.

Kognitiv motivatsion yondashuv shaxsning bilish jarayonlari (tafakkur, idrok, xotira, e'tibor) hamda motivatsion omillarni uyg'unlashtirishga asoslanadi. Ushbu yondashuv talabalarning bilim olish jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi hamda mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, zamonaviy ta'lim tizimida talabalarning mustaqil ta'limini samarali tashkil etish uchun innovatsion pedagogik yondashuvlar zarur bo'lib, kognitiv motivatsion yondashuv bu jarayonda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi – kognitiv motivatsion yondashuv asosida talabalarni mustaqil ta'lim olishga yo'naltirishning samarali usullarini aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirish masalasi zamonaviy

pedagogika va psixologiya fanlarida muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur muammo ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan turli nazariy yondashuvlar asosida o'rganilgan bo'lib, ayniqsa kognitiv psixologiya hamda motivatsiya nazariyalari ushbu jarayonni tushuntirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kognitiv yondashuv asoschilaridan biri hisoblangan shveysariyalik olim Jean Piaget insonning bilish faoliyati rivojlanishini o'rganib, bilim shaxs tomonidan faol ravishda o'zlashtiriladigan jarayon ekanligini ta'kidlaydi. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, inson tafakkuri ma'lum bosqichlar orqali shakllanadi va har bir bosqichda bilimni o'zlashtirish jarayoni faol fikrlash orqali amalga oshadi. Olimning fikricha, ta'lim jarayonida o'quvchi yoki talaba tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki uni mustaqil ravishda qayta ishlab, o'z tajribasi asosida shakllantiruvchi subyekt hisoblanadi. Shu sababli talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirish kognitiv rivojlanishning muhim omillaridan biri sifatida qaraladi.

Amerikalik pedagog va psixolog Jerome Bruner ham kognitiv ta'lim nazariyasining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. U tomonidan ishlab chiqilgan "kashfiyot orqali o'qitish" (discovery learning) konsepsiyasiga ko'ra, talaba bilimni tayyor shaklda emas, balki mustaqil izlanish va tadqiqot jarayonida o'zlashtirishi zarur. Bruner ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish, talabalarga mustaqil izlanish topshiriqlarini berish va ularning tahliliy fikrlashini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Bunday yondashuv talabalarning kognitiv faolligini oshiradi hamda mustaqil ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlaydi.

Shuningdek, mashhur psixolog Lev Vygotskiy ta'lim jarayonida bilish faoliyatining rivojlanishini ijtimoiy muhit bilan bog'liq holda izohlaydi. U tomonidan ilgari surilgan "yaqin rivojlanish zonasini" nazariyasiga ko'ra, talaba ma'lum pedagogik yordam va yo'naltirish orqali o'z imkoniyatlaridan yuqori darajadagi bilimlarni egallashi mumkin. Vygotskiy fikricha, o'qituvchi talabaning bilish jarayonini to'g'ri tashkil etib, uning mustaqil ta'lim faoliyatini qo'llab-quvvatlashi zarur.

O'zbekistonlik pedagog olimlar ham talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirish masalasiga alohida e'tibor qaratganlar. Jumladan, pedagog olima N.Azizxo'jayeva ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish talabalarning bilish faolligini oshirishini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, muammoli vaziyatlar, munozaralar, loyiha ishlari va ijodiy topshiriqlar talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi ilmiy qarashlar tahlili shuni ko'rsatadiki, talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirishda kognitiv jarayonlar va motivatsion omillar o'zaro uzviy bog'liqdir. Shu sababli ta'lim jarayonida kognitiv motivatsion yondashuvdan foydalanish talabalarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish hamda ta'lim samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Natijalar va Muhokama. Amalga oshirilgan ilmiy izlanish jarayonida oliy ta'lim muassasalarida talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini tashkil etishda kognitiv motivatsion yondashuvdan foydalanishning samaradorligi tahlil qilindi. Jarayonda pedagogik kuzatuv, so'rovnoma va tajriba-sinov ishlari asosida talabalarning o'quv faoliyatidagi motivatsiya darajasi, mustaqil ishlash ko'nikmalari hamda kognitiv faolligi o'rganildi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida kognitiv motivatsion yondashuvni qo'llash talabalarning bilim olishga bo'lgan ichki qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Mustaqil ta'lim jarayonida muammoli topshiriqlar, tahliliy savollar, ijodiy vazifalar va izlanishga yo'naltirilgan topshiriqlardan

foydalanish talabalarni faol fikrlashga undaydi. Buning natijasida talabalar faqat tayyor ma'lumotni qabul qiluvchi emas, balki bilimni mustaqil ravishda izlab topuvchi va tahlil qiluvchi subyektga aylanadi.

Ilmiy izlanish natijalari davomida, motivatsion omillar mustaqil ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Talabalar o'quv faoliyatining mazmuni ularning qiziqishlari bilan bog'langanda hamda ularga mustaqil qaror qabul qilish imkoniyati yaratilganda, ularning o'quv jarayonidagi faolligi sezilarli darajada ortadi. Bu esa o'z navbatida talabalarda o'z-o'zini boshqarish, o'quv faoliyatini rejalashtirish va natijalarni baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Olingan natijalarga ko'ra, kognitiv motivatsion yondashuv asosida tashkil etilgan mustaqil ta'lim modeli talabalarning bilimlarni chuqur o'zlashtirishiga, o'quv materialini tahliliy fikrlash asosida anglashiga hamda ularni amaliy faoliyatda qo'llay olishiga yordam beradi. Shu bilan birga, mazkur yondashuv talabalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirib, ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Oliy ta'lim tizimida talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Maqola doirasida olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, kognitiv motivatsion yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning bilish faolligini oshirish hamda ularning mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

O'rganish jarayonida aniqlanishicha, ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish, tahliliy savollar berish hamda mustaqil izlanishga yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalanish talabalarning kognitiv jarayonlarini faollashtiradi. Bu esa ularning tafakkur jarayonini chuqurlashtirib, o'quv materialini faqat eslab qolish emas, balki uni tahlil qilish va amaliyotda qo'llashga imkon yaratadi. Shu jihatdan qaraganda, o'quv jarayonida kognitiv va motivatsion omillarning uyg'unligi talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini samarali tashkil etish uchun muhim pedagogik shartlardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, olingan natijalar motivatsion omillarning talabalarning o'quv faoliyatidagi faolligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Talabalar o'z faoliyatining maqsadi va natijasini anglagan holda ishlaganda, ularning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishi ortadi hamda mustaqil bilim olishga intilishi kuchayadi. Bu holat ayniqsa talabalarga mustaqil qaror qabul qilish, muammoni tahlil qilish va o'z fikrini asoslab bera olish imkoniyati yaratilganda yaqqol namoyon bo'ladi.

Bundan tashqari, kognitiv motivatsion yondashuv asosida tashkil etilgan o'quv faoliyati talabalarda o'z-o'zini boshqarish va o'z faoliyatini nazorat qilish ko'nikmalarining shakllanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Talabalar mustaqil topshiriqlarni bajarish jarayonida o'z ishini rejalashtirish, axborotni izlash, uni tahlil qilish va xulosalar chiqarish kabi ko'nikmalarni egallaydi. Bu esa ularning nafaqat o'quv faoliyatida, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, kognitiv motivatsion yondashuvdan samarali foydalanish uchun o'qituvchining metodik yondashuvi ham muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi ta'lim jarayonini shunday tashkil etishi kerakki, unda talaba passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida namoyon bo'lsin. Interfaol metodlar, muammoli topshiriqlar hamda ijodiy faoliyat elementlaridan foydalanish bu jarayonda samarali natija beradi.

Umuman olganda, olib borilgan ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, kognitiv motivatsion yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini

rivojlantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Mazkur yondashuv talabalarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish, ularning analitik fikrlashini rivojlantirish hamda mustaqil ta'lim ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa o'rnida, kognitiv motivatsion yondashuv talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini samarali rivojlantiradi, ularning bilimga qiziqishi, tafakkuri va tahlil

qilish ko'nikmalarini oshiradi. Muammoli vazifalar va interfaol metodlardan foydalanish talabalarning faol ishtirokini rag'batlantiradi, ularni mustaqil bilim izlovchi va muammoni hal qila oladigan subyektga aylantiradi. Shu bilan birga, ushbu yondashuv kasbiy kompetensiyalar va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Schunk, D.H., Pintrich, P.R., & Meece, J.L. *Motivation in Education: Theory, Research, and Applications*. New York: Routledge. 2016
2. Zimmerman, B.J. *Enhancing self-regulated learning: Promoting learning autonomy through motivation and metacognition*. *Contemporary Educational Psychology*, 49, 1–8. 2017
3. Dornyei, Z. *Motivational Strategies in the Language Classroom* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press. 2019
4. Novak, J.D., & Cañas, A.J. *The theory underlying concept maps and how to construct them*. Institute for Human and Machine Cognition Technical Report. 2017
5. Azizzo'jayeva, N. *Interfaol metodlar orqali talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish*. *Pedagogika va Psixologiya Jurnal*, 5(2), 33–40. 2018
6. Tursunov, B., & Rasulov, S. *Oliy ta'limda talabalarni mustaqil ta'limga jalb qilish metodikasi*. *Pedagogika Masalalari*, 3, 45–52. 2019
7. Lee, H., & Reeve, J. *Self-determination theory and student motivation in the classroom: The role of autonomy-supportive teaching*. *Educational Psychology Review*, 30(2), 263–288. 2018
8. Ambrose, S.A., Bridges, M.W., DiPietro, M., Lovett, M.C., & Norman, M.K. *How Learning Works: Seven Research-Based Principles for Smart Teaching* (2nd ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass. 2019
9. Vansteenkiste, M., Ryan, R.M., & Soenens, B. *Basic psychological need theory: Advancements, critical themes, and future directions*. *Motivation and Emotion*, 44, 1–31. 2020
10. Eshonqulov, M. *Talabalarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish metodlari*. *O'zbekiston Pedagogika Jurnal*, 2, 22–30. 2017
11. Brame, C.J. *Active learning*. Vanderbilt University Center for Teaching. 2016
12. Hidi, S., & Renninger, K.A. *The four-phase model of interest development*. *Educational Psychologist*, 54(1), 34–52. 2019
13. Pintrich, P.R. *Motivation and classroom learning: Theory into practice*. *Educational Psychologist*, 52(4), 1–15. 2017
14. Saidova, D. *Talabalarda ichki motivatsiyani oshirishning pedagogik asoslari*. *Ta'lim Masalalari*, 1, 12–18. 2020
15. Reeve, J., & Jang, H. *What teachers say and do to support students' autonomy during a learning activity*. *Journal of Educational Psychology*, 107(3), 963–975. 2015